

УДК 271.4(477):271.22(470)''17/18''

Протојереј Александар Романчук*

Минск, Белорусија

ЗНАЧАЈ УКИДАЊА БРЕСТСКЕ ЦРКВЕНЕ УНИЈЕ У ОКВИРУ РУСКЕ ИМПЕРИЈЕ ЗА РУСКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦРКВУ И БЕЛОРУСКИ НАРОД

Сажетак

Чланак је посвећен разоткривању оних аспеката значења укидања Брестске црквене уније у границама Руског царства од 1780. до 1875. године, чије разумевање и даље остаје релевантно за историјску и црквено-историјску науку. Закључује се да је: 1) Поновно уједињење унијата са православнима завршило је вишевековни период историје руског православља, који се може окарактерисати као доба подела. Формално, канонска подела Руске православне цркве, која се створила средином 15. века, превазиђена је крајем 17. века, када су 1686. године православне Пољско-литванске заједнице ушле у састав Московске патријаршије. А последица канонске поделе – подела западноруског становништва

---

* Председник Синодалне историјске комисије Белоруског егзархата Московске Патријаршије, шеф катедре за црквену историју и црквено-практичне дисциплине Минске богословије, др теологије.

на православне и унијате, превазиђена је тек 1875. године, када се 250.000 холмских унијата вратило православној вери; 2) Након поновног уједињења унијата са православнима, већина белоруско-украјинско становништво вратило се на православни пут спасења, свом духовном пореклу. То је ослободило Западне Русе од калемљења њима туђег западнохришћанског облика духовности и пољске културе и послужило је развоју православних облика религиозности, природних за народ, у другој половини 19. века, услед чега је постало могуће развити карактеристичне белоруске и украјинске културе, као оригинале општеруске културе; 3) Поновно уједињење белоруско-украјинских унијата са православнима било је једно од најзначајнијих, ако не и најзначајније достигнуће Руског царства у земљама припојеним Пољској. Без овог догађаја, трајна свеобухватна интеграција западноруских територија са великоруским провинцијама била би немогућа; 4) Престанак Брестске уније зауставио је процес укључивања Белоруса у Пољску цркву, духовно и културно ујединио Белорусе, разоривши прилично уочљиву на географској карти верску и културну границу, која је раздвајала народ. Белоруси су се 1839. ослободили опсесивне латинизације, полонизације и пропаганде русофобије, вратили се у руски историјско-културни свет, у коме се нису осећали као људи другог реда, као што је то било у Пољско-литванској заједници, у којем су добили прилику да негују свој идентитет.

Кључне речи: православље, католицизам, Брестска црквена унија, поновно уједињење, укидање, Белорусија, белоруски народ, западни Руси

Црквена унија, закључена између јерархије Кијевске митрополије Цариградске патријаршије и Римокатоличке цркве децембра 1595. године, јавно објављена у Пољско-литванској заједници у Брест-Литовску октобра 1596. године, била је резултат: 1) постојања дела Руске цркве у условима католичке државности 2) поделе Руске цркве, средином XV века, на аутокефалну Московску и Литванску митрополију, која је остала у Цариградској патријаршији; 3) раст у XV–XVI веку продора на западноруске територије, католицизма, који је подржан од пољско-литванске владе и католичког племићког друштва Пољско-литванске заједнице. Брестска црквена унија завршила је процес проширења позиција Римокатоличке цркве у будућим белоруско-украјинским земљама. Према њеним идеолозима, после Брестског сабора 1596. године целокупно руско становништво Пољско-литванске државе претворило се у католике-унијате. Дакле, цела историја уније у XVII–XIX веку - историја је асимилације верске иновације из 1596. од стране западноруског друштва. Асимилација се показала претерано конфликтном, ослабила је пољско-литванску државност, послужила је као важан фактор у паду Пољско-литванске заједнице у последњој четвртини XVIII века.

Велика је улога Брестске уније у историји савремене Белорусије, Украјине, Литваније и источних области Пољске. Она је била верско оруђе за западњачење руских поданика пољске круне, претварајући их у мисионаре католичанства и западне култур-трговце за Московску државу.¹ У данашње

---

1 Језуита П. Перлинг описује унијатске планове Рима у вези са источним Словенима у XVI веку на следећи начин: „Треба продрети у само срце словенског света. Чињеница је да је неколико руских покрајина под пољском влашћу. Њихови становници су у сродству са Московљанима; имају исту крв, исту веру, исти језик, али њихова политичка будућност је везана за судбину Пољске. Ови сународници имају контакте са два словенска центра: Католичка црква може лако да шири свој утицај међу њима: чим изађу из раскола и стекну праву веру, силом прилика постаће апостоли нове вере за Московљане и преко ових последњих наћи ће се контакти са Татарима из Казана и Астрахана, планинским народима Кавказа и муслиманима Азије“ (Пирлинг П. Россия и папский престол; пер. с франц. В.П. Потемкина. М., 1912. Кн. I: Русские и Флорентийский собор. С. 186). Тако је, према плану Рима, црквена унија у Пољско-литванској држави требало да постане пример и узор руског католичанства и да Риму обезбеди масу латинских мисионара, истих племенских Руса Московске државе. (Пирлинг, П. Россия и папский престол / П. Пирлинг; пер. с франц. В.П. Потемкина. – Москва : Печатня А.Л. Будо, 1912. – Кн. I: Русские и Флорентийский собор. – 452 с.).

време, у оценама Брестске уније, и даље се чују међусобно искључива мишљења, што указује на наставак политизације овог црквеног феномена. Штавише, мобилизациони ресурс фрагмента Брестске уније – Украјинске гркокатоличке цркве – користи се у политичке сврхе у савременој Украјини, а унијатска тема се користи за дестабилизацију друштвено-политичке ситуације у Републици Белорусији. Стога је разумевање феномена Брестске уније, као и утврђивање смисла њеног укидања у границама Руског царства, занимљиво не само са апстрактне научне тачке гледишта, већ има примењену димензију, посебно у контексту реорганизације светског поретка на почетку XXI века.

Предусловима и генези црквеног унијатизма у земљама Западне Русије посвећена је бројна историјска литература. Историчари су мање говорили о формирању унијатског црквеног удружења. Још мање истраживача је обрађало пажњу на распад црквене уније у оквиру западних покрајина Руског царства и у Холмској области, који је трајао од 1780. до 1875. Данас се, уз ретке изузетке, овим научним проблемом баве они аутори, који су благо речено, непријатељски расположени према Русима. У међувремену, поновно уједињење унијата са православнима у последњој четвртини XVIII и XIX века постало је важан догађај у животу руског православља и становништва некада јединственог региона, који је данас подељен границама Републике Белорусије, Украјине, Литваније и Пољске. Значење распада Брестске уније, упркос наизглед очигледности, још увек није у потпуности откривено, његова дефиниција и даље остаје релевантна за историјску и црквено-историјску науку.

Пре него што се размисли о значају укидања уније у Руском царству, треба напоменути да је унија успела да се одржи у њеним западним губернијама од 1772. до 1875. године, тј. 103 године. Ово се објашњава чињеницом да: 1) руска држава се током царског периода изјашњавала као православна, али се у својој верској политици држала принципа верске толеранције²; 2) проблем међуверских односа у западним покрајинама исувише је уско испреплетен са културним,

---

2 Об этом см. : Бендин, А.Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А.Ю. Бендин. – Минск : БГУ, 2010. – 439 с.: ил.

друштвено-економским и политичким питањима. Све заједно, све ово је кочило обнављање положаја православља кроз поновно уједињење унијата, посебно у оним крајевима где је утицај католичанства и полонизма био најјачи – на територији савремене западне и централне Белорусије, као и у Холмској области. Стога је поновно уједињење унијата са православцима у границама Русије представљало сложен процес који је ишао у таласима. Од 1780. до 1838. године приближно исти број верника је прешао из уније у православље и из уније у католичанство латинског обреда: 1.848.226 људи³ прешло у православну веру; више од 1.700.000 верника постали су парохијани цркава⁴. Тас на ваги у корист православља померио је Полотски сабор уједињења 1839. године, услед чега је 1.600.000 следбеника уније поново уједињено са православном црквом [986.249 у Литванској епархији, 613.751 у Белоруској епархији]⁵. После Полотског сабора, унија у Руском царству наставила је да делује само у Краљевини Пољској, где је до 1875. остала Холмска унијатска епархија у којој је било више од 200.000 верника. Године 1875. у Холмској области 252 свештеника и 246 парохија са 250.000 парохијана⁶ прешао је у православље, што је поставило коначну тачку у историји Брестске уније у границе Руског царства.

3 РГИА. Ф. 796. Оп. 62. Д. 217. По определению Синода, о затребовании от синодального члена, Псковского архиепископа Иннокентия и Могилевского епископа Георгия ведомостей о количестве униатских церквей, ставших православными в их епархиях и уездах и о количестве православных церковнослужителей в этих церквах. Л. 8, 10–11 об., 17–17 об., 24–24 об., 28 ; ср. Буглаков, М., священник. Преосвященный Георгий Конисский, Архиепископ Могилевский / священник М. Булгаков. – Минск : «Виноград», 2000. – 656 с. – С. 299 ; РГИА. Ф. 797. – Оп. 16. – Д. 38385. О сообщении в Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий сведений о числе присоединившихся Униатов в Западных Губерниях. Л. 11–12 ; РГИА. – Фонд 797. – Оп. 87. – Д. 18. Рапорты камергера Скрипицына по обозрению им грекоунитской епархии. Л. 22.

4 Романчук, А., протоиерей. Динамика численности униатов в пределах Российской империи с 1772 по 1839 г. / протоиерей А. Романчук // Молодеченская епархия. Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://molod-eparchy.by/ru/home/item/3952-dinamika-chislennosti-uniatov-v-predelakh-rossijskoj-imperii-s-1772-po-1839-g>.

5 РГИА. Ф. 797. Оп. 16. Д. 38385. О сообщении в Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий сведений о числе присоединившихся Униатов в Западных Губерниях. Л. 11–13.

6 Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора Святейшего Синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1875 год. Санкт-Петербург : В Синодальной типографии, 1876. – 283 с. (Приложения. – 125 с.). – С. 19–20 ; Приложение № 11. – С. 63.

Тако је у губернијама Русије, стеченим од Пољско-литванске заједнице, од 1780. до 1875. године престала да дејствује Брестска црквена унија. Истовремено, унију је напустило укупно 3.698.226 људи у корист православља, а више од 1.700.000 унијата је прешло у католичанство латинског обреда.

Прелазећи на дефиницију значења поновног уједињења западноруских унијата са православнима за Руску православну цркву, пре свега, вреди обратити пажњу на аспект на који, из неког разлога, православни историчари доследно не обраћају пажњу. Чињеница је да је укидањем уније завршен вековни период у историји руског православља, који се може окарактерисати као доба подела.

Познато је да су, почев од првих деценија XIV века, настављени покушаји да се од Руске цркве одвоје или посебна Галицијска или посебна Литванска митрополија.⁷ Средином XV века дошло је до поделе Руске православне цркве на Литвански, у саставу Цариградске патријаршије, и аутокефални Московски део. Канонска подела послужила је за деградацију црквеног живота у будућим белоруско-украјинским земљама и увођење црквене уније крајем XVI века. Брестска унија из 1596. године намењена је да замени православље, неопозиво га истисне из живота руских поданика Пољско-литванске државе. Она је у стварности поделила претке савремених Белоруса и Украјинаца између православне и католичке вероисповести. О размерама ове поделе до последње четвртине XVIII века речито говоре бројке. Године 1772. Католичка црква источног обреда у Пољско-литванској заједници бројала је 9.452 парохије⁸, распоређене на 8 епархија. Број унијата се кретао од 8 до 9.000.000 људи. Истовремено, на огромном простору савремене Белорусије, Литваније, Украјине и источне Пољске постојала је јединствена

7 Литванска митрополија је први пут основана у периоду од 1315. до 1319. године за време великог кнеза Гедимина. Више пута је престајала да постоји и обнављана је у зависности од настојања руских митрополита да очувају канонско јединство Руске цркве и интереса Великолитванског владара да створе православну цркву Велике кнежевине Литваније зависну од државе. Коначно, Литванска митрополија је основана после 1458. године због активности унијате Григорија (Бугарина), којег је у Риму поставио митрополит кијевски и све Русије.

8 Radwan, M. Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim 1796–1839 / M. Radwan. – Roma; Lublin : Polski instytut kultury chrześcijańskiej, 2001. – 504 s. – S. 21.

православна епархија – Могилевска, која је обједињавала 470 парохија са 550.000 верника.⁹ Ове бројке говоре да је Православна црква у Пољско-литванској заједници била на маргини верског живота западноруског становништва.

Формално, канонска подела Руске православне цркве превазиђена је крајем XVII века, када су 1686. године православни Пољско-литванске заједнице ушли у састав Московске патријаршије. А ево последица канонске поделе - поделе западноруског становништва на православне и унијате превазиђена је тек у периоду од 1780. до 1875. године. Из тога следи да се коначним обнављањем јединства Руске православне цркве, нарушеног средином XV века, не треба сматрати Томос из 1686. већ повратак у православље 3.698.226 унијата, од којих је последњих 250.000 људи у Холмској области напустило унију 1875. године. Руска црква није могла, и није имала право, да напусти своју децу, која су покушавала да стекну искуство у црквеном животу под влашћу папе. У супротном, било би неопходно напустити идеју спасења Православља. Осим тога, сами унијати су и даље себе сматрали делом Руске цркве, а крајем XVIII и XIX века критички су оценили своју унију са Римом. То им је омогућило да се врате православној вери.¹⁰ Зато с правом можемо констатовати: трајни значај укидања Брестске уније за Руску православну цркву не састоји се толико у придруживању велике масе верника, колико у коначном обнављању јединства после векова подела, које су трајале од 1458. до 1875. године.

У верском и културном смислу, о значењу укидања уније у Русији се највише расправља. Са православне тачке гледишта, ово значење је очигледно – већина белоруско-украјинског становништва се вратила на православни пут спасења, свом духовном пореклу. То је ослободило Западне Русе од усађивања западнохришћанског облика духовности и њима туђе пољске

9 Mironowicz, A. Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku / A. Mironowicz. – Białystok: Wydawnictwo uniwersytetu w Białymstoku, 2008. – 351 s. – S. 287.

10 Романчук, А., протоиерей. Митрополит Иосиф (Семашко): очерк жизни и церковно-общественной деятельности / протоиерей Александр Романчук. Москва–Минск : ИЗДАНИЕ Общества любителей церковной истории, 2018. – 443 с. – С. 241–243.

културе, коју је представљала Брестска унија и послужило је развоју православних облика религиозности природних за народ у другој половини XIX века, услед чега је постало могуће развити оригиналну белоруску и украјинску културу, као изданке општеруске културе.

Апологети уније се никада неће сложити са православном оценом резултата укидања уније. То што је велика маса верника изашла из власти Рима, они болно доживљавају, што им не дозвољава да извуку објективне закључке. У међувремену, они разумно могу опонирати православном гледишту само доказујући да је за два века свога деловања у западноруском региону унија успела да преобрази белоруске и украјинске унијате у праве католике. Међутим, они то не могу учинити без спекулација на историјском материјалу. Духовну бескорисност уније, истина, позивајући се на класике марксизма-лењинизма, савремени белоруски противници православља признају. „Чињеницу очувања православне вере под унијатском шкољком“, пише заштитница Уније, доктор историјских наука С.В. Морозова, „забележио је Ф. Енгелс и потврђен је из бројних извора.“¹¹ Овде се позивање на Енгелса чини сувишним. Чињеница је да је на неспособност црквене уније да промени источнохришћански поглед на свет људи указао епископ поновног уједињења Јосиф (Семашко) у процесу припреме Полотског сабора 1839. године. У забелешци од 1. децембра 1838. године, упућеној главном тужиоцу Светог синода Н.А. Протасову, Семашко је писао: „Унијатски народ, са врло малим изузецима, скоро је исти као што је био пре свог преласка у унију“.¹² Управо због верског неуспеха уније цела ствар око њеног укидања изграђена је у периоду од 1780. преко 1839. и у 1875. године. Дакле, с обзиром на незнатне духовне плодове Брестске уније на белоруско-украјинским земљама, с пуним правом се може

11 Морозова, С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596-1839 гады) / С.В. Морозова; пад навук. рэд. У.М. Конана. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 352 с. – С. 84.

12 Записка от 1 декабря 1838 г., о способах порешить окончательно воссоединение униатов с Православной Церковью // Иосиф, (Семашко), митрополит. Записки Иосифа митрополита Литовского, изданные Императорскою Академиею Наук по завещанию автора: в 3 т. / митрополит Иосиф (Семашко). – Санкт-Петербург : Типография императорской Академии Наук, 1883. – Т. 2. – С. 78–84. – С. 79.

говорити о благотворном повратку за Западне Русе – претке Белоруса и Украјинаца – праочевској православној вери под влашћу Русије.

Са политичке тачке гледишта, очигледно је да је поновно уједињење белоруско-украјинских унијата са православнима било једно од најзначајнијих, ако не и најзначајније достигнуће Руског царства на земљама припојеним од Пољске. Без овог догађаја, трајна свеобухватна интеграција западноруских територија са великоруским губернијама била би немогућа. Овај значај укидања уније су добро разумели неки представници руске владе, на пример, високи функционер Светог синода В. Скрипицин, који је непосредно учествовао у припреми и вођењу Полотског сабора уједињења 1838-1839. године. У једном од својих извештаја о кретању унијата ка уједињењу са православном црквом писао је: „У земљи у којој је римокатоличка конфесија дуго била само политички инструмент, где је њиме некада пољска влада победила руски дух, тамо ширење православља, сигурно, може најтачније одредити степен истинске победе; јер се тиме буде народна предања, народни обичаји, народни језик и национални понос, тако праведно припадајући Русима, а са њима и приврженост Престолу и љубав према Отаџбини. Према томе, само ће онда непријатељски пољски дух бити истински савладан, када у земљи ова морална превага буде на страни православља, које мора да обнови чврсту везу између некада одбачених, а потом враћених губернија и срца Русије.“¹³

Из ових речи произилази да је Скрипициново схватање, уочи Полотског сабора, чињенице да повратак унијата у православље није корак Русије ка цивилизацијској победи у западним покрајинама, већ сама ова победа. Такво схватање нису могли да разумеју сви представници руске владајуће класе. Као резултат тога, Санкт Петербург није могао у потпуности да цени значај поновног уједињења унијата и искористи његове плодове. Пре свега, православно свештенство, које је осећало недовољну моралну и материјалну подршку структура власти у 1840-1850-им годинама, није успео да искорени од давнина

13 РГИА. Ф. 797. Оп. 87. Д.18. Рапорты камергера Скрипицына. Л. 30–30 об.

постојећи стереотип у белоруско-украјинским земљама да је католицизам „вера господара”. Као резултат тога, позиције католицизма и полонизма на овим просторима нису биле неповратно подривене. „Једном је“, пише А. Пипин о овом питању, „у региону прошао снажан период историјског кретања – то је било укидање уније (1839); ова значајна чињеница могла је локално друштво навести на нова размишљања о стању националног питања, али свакодневна рутина је и даље била толико јака да је изгледало да је овај догађај произвео мање утисака и акција, него што би се могло очекивати.“¹⁴

И поред свих погрешних процена владине политике средином XIX века, поновно уједињење унијата са православнима створило је солидну верску и културну основу за интеграцију западних покрајина у Руско царство. Интеграција Белорусије и Украјине у руску државност поремећена је тек распадом СССР-а 1991. године.

Расправљајући о политичком значају укидања Брестске црквене уније у белоруско-украјинским земљама, која је окончана на Полотском сабору 1839. године, не може се занемарити једна важна околност.¹⁵ У православној историографији XIX века развио се стереотип по коме је поновно уједињење белоруских и украјинских унијата са православљем нанело разоран пораз католичанству у Белорусији и Украјини. Тешко је у потпуности се сложити са овим. Само погледајте бројке.

14 Пыпин, А.Н. История русской этнографии / А.Н. Пыпин. – Минск : БелЭн, 2005. – 256 с. – С. 126.

15 Полотски сабор 1839. године није био случајан догађај и није био резултат притиска на гркокатолике из владиних структура Руског царства. Поновно уједињење унијата са православнима 1839. године имало је низ објективних, како унутрашњих тако и спољашњих, и субјективних предуслова. Историјске околности и сложена интеракција разнородних процеса, од којих су се неки развили још у време Пољско-литванске заједнице, довели су до појаве негативног става према савезу са Римом и симпатије према православљу међу унијатским свештенством, које је служило у оквиру Руског царства, у првој трећини XIX века. Може се тврдити да је главна ствар која је довела до укидања уније 1839. била сагласност унијатског свештенства да се врати Руској православној цркви. Овај споразум је био свестан и чврст, о чему сведочи чињеница да су током устанка 1863-1864, када су револуционари, тражећи да се обнови Пољско-литванска држава, позвали белоруско свештенство да оживи унију, свештеници и њихови синови, који су се поново ујединили из уније – нова генерација белоруских пастира – одлучно је одбацила ове позиве. Били су спремни да буду опљачкани, вређани, претучени, па чак и да иду у смрт, али нису пристали да напусте православље и врате се у унију.

Према прорачунима В. Колбука, током поделе Пољско-литванске заједнице од 1772. до 1795. године, 4.653.379 следбеника уније постало је поданицима Руске империје.¹⁶ Године 1795. Белоруси су чинили 8,3% становништва Руске империје, а Украјинци - 19,8%.¹⁷ Однос је 1 према 2,385. Ако га произвољно пројектујемо на етничку структуру унијатског становништва, можемо закључити да су поданици Русије до 1795. године били 1.374.705 белоруских и 3.278.673 украјинских унијата. Познато је да је просечан годишњи прираштај становништва у белоруско-литванским губернијама (Виленска, Гродненска, Ковенска, Витебска, Минска, Могилјевка, Смоленска) од 1782. до 1857. године износио 0,17%, а просечан годишњи прираштај становништва у губернијама деснообалне Украјине, у којој су живели компактно унијати (Подолска, Кијевска, Волинска), од 1795. до 1857. износио је 0,55%.¹⁸ С обзиром на ове податке, могуће је отприлике израчунати колико је унијата требало да живи у Русији 1839. године. Њихов број је требало да буде 5.549.645 људи (4.072.112 Украјинаца и 1.477.533 Белоруса). Познат је број унијата који су се вратили у православље од 1780. до 1839. године – 3.448.226 верника. Из овога произилази да је од 1780. до 1839. године из унијатских цркава у католичке цркве прешло 2.101.419 људи. Од овог броја потребно је одузети 200.000 Холмских унијата који су се вратили у православље 1875. године, што на крају даје 1.901.419 људи. Овај број је далеко од тачног, јер је резултат не превише исправне методологије прорачуна и слабо узима у обзир значајан број унијата који су прешли у православље 1780–1784 и 1794–1795. године. Осим тога, масовно пребацивање унијата у католичке цркве заробило је неке од оних бивших гркокатолика који су се поново ујединили са православљем у последњим годинама владавине царице Катарине II. Тачне бројке нису познате, али постоје подаци да су само у јужним окрузима Минске губерније после

16 Kołbuk, W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku / W. Kołbuk. – Lublin : Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 1998. – 460 s. – S. 50.

17 Миронов, Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII–начало XX в.): в 2 т. – 3-е изд., испр., доп. / Б.Н. Миронов. – Т. 1. Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. – СПб. : «Дмитрий Буланин», 2003. – 549 с. – С. 25.

18 Там же. С. 23.

1797. године парохијани 44 парохије¹⁹ у пуном саставу прешли из православних цркава у католичке цркве, што је, узимајући у обзир просечан број парохијана у тадашњим унијатским парохијама - 821 особа²⁰, премашио 36 000 верника. Из тога произилази да се број латинизованих унијата кретао од 1.700.000 до 1.800.000 верника²¹, као што је горе било наведено.

Да би се тачније утврдио број унијата који су прешли у католичке у цркве, потребно је спровести скрупулозно додатно истраживање. Истовремено, чак и узимајући у обзир несавршеност коришћеног приступа, можемо рећи да је повратак западноруских унијата у православље био праћен одливом унијатског становништва у латински обред у односу не мањем 1:2. Из тога произилази да је католицизам у оквиру Руског царства од 1780. до 1839. претрпело тежак пораз, али далеко од катастрофе.

Штавише, пораз католицизма на, да тако кажемо, унијатском фронту је био тактички. У ствари, у Белорусији је укидање уније била његова главна стратешка победа. Чињеница је да је прилив Латинизаната²² значајно проширио и ојачао друштвену базу католицизма у латинском обреду, тј. велике масе сељачког становништва дошле су у католичке цркве, што се није примећивало у време Пољско-литванске заједнице. Као резултат тога, католичанство латинског обреда из вероисповести горњих и дела средњих слојева друштва у западним провинцијама претворило се у религију дела обичног народа, а данас 12% Белоруса себе сматра католицима и, сходно томе, идентификују се са Пољацима. Ово је имало и има далекосежне последице по верски, културни и друштвено-политички живот Белорусије.

Очигледан је значај укидања Брестске уније за савремено белоруско православље – другим речима, за Белоруски егзархат

19 Записка об упразднение греко-униатских монастырей в Западной России 28 февраля 1828 года // Русская старина. – 1870. – 2 изд. – Т.1. – С. 517–538. – С. 526.

20 Radwan, M. Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim 1796–1839 / M. Radwan. – Roma; Lublin : Polski instytut kultury chrześcijańskiej, 2001. – 504 s. – S. 68.

21 Романчук, А., протоиерей. Динамика численности униатов в пределах Российской империи с 1772 по 1839 г. / протоиерей А. Романчук // Молодеченская епархия. Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://molod-eparchy.by/ru/home/item/3952-dinamika-chislenosti-uniatov-v-predelakh-rossijskoj-imperii-s-1772-po-1839-g>.

22 Тако у XIX веку називали оне унијате који су прешли на латински обред.

Московске патријаршије. Крајем XVIII века на територији савремене Белорусије, Литваније и источних покрајина Пољске живело је око три милиона људи. Од укупног броја Белоруса, Пољака и Литванаца 39% су били унијати, 38% је припадало Католичкој цркви латинског обреда, 6,5% исповедало је православље, остали су били староверци и протестанти. Из ових података произилази да су најмање 80% белоруских сељака, као и најсиромашнији део племства и буржоазије, били унијати.²³ Ово сугерише да је Белорусија пре поновног уједињења унијата са православнима била католичка земља. Након поновног уједињења унијата, Белорусија се преобразила у православну земљу. Чињеница да почетком XXI века у Републици Белорусији 85% верника себе сматра православном црквом, резултат је укидања Брестске црквене уније и даље интеграције бивших белоруских унијата у Руску православну цркву.

Приликом утврђивања значаја укидања Брестске уније за белоруски народ, треба обратити пажњу на следеће. Године 1772. на територији савремене Белорусије налазило се само 229 православних парохија.²⁴ До 1803. године, због поновног уједињења унијата, њихов број се повећао на 658 [у Минској епархију - 273, у Могилевској - 385].²⁵ Не зна се тачан број православних верника, по свој прилици достигао је 500.000 људи. Исте 1803. године број унијата у западним провинцијама износио је 1.538.890 људи.²⁶ Од тога је само 94.977 верника остало на територији савремене Украјине²⁷, остали су живели у белоруским земљама. То указује на слабу укљученост белоруских унијата у процес повратка православљу крајем XVIII века.

23 Філатава А. Палітыка царскага ўраду ў адносінах да уніяцкай царквы (1772–1838). С. 84–88. Такве бројке нису неоспорне, често их доводе у питање аутори који заузимају православне ставове. Али, чини се да критика ових статистика нема смисла, јер оне, углавном, не значе ништа након повратка унијата у православље 1839. Штавише, заслуге за православље људи, који су служили разбијању црквене уније са Римом, су утолико значајније, што је квантитативно већа била унија.

24 Mironowicz, A. Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku / A. Mironowicz. – Białystok: Wydawnictwo uniwersytetu w Białymstoku, 2008. – 351 s. – S. 287.

25 Могилевская епархия. Историко-статистическое описание. – Т. 1, вып. 2, ч. 2. Могилев: Скоропечатня и литография Ш. Фридланда. – 382 с. – С. 46; Рункевич, С.Г. История Минской архиепископии (1793 – 1832) / С.Г. Рункевич. – СПб.: Типография А. Катанского и К°, 1893. – 622 с. – С. 311.

26 Ibid. S. 70.

27 Radwan, M. Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim 1796–1839. S. 29,72.

Њихова жеља да остану у унији на прелазу из XVIII у XIX век била је повезана са условима који су историјски владали на овим територијама:

Прво, у Белорусији је унија за два века свог постојања успела да створи стабилне црквене и административне структуре и била је под јаким утицајем Католичке цркве латинског обреда, што се није поштовало у украјинским земљама;

Друго, у време Пољско-литванске заједнице белоруско племство је прешло у католичке цркве, где је подвргнуто колонизацији. Родољуби Пољско-литванске државе, који су сањали о њеном препороду, патили су од русофобије и нису се саосећали са оживљавањем православља у региону. Стога, упркос забрани да се омета слободно изражавање воље народа по питањима избора конфесионалне припадности, садржаној у декретима и наредбама царице Катарине II 1794–1795²⁸, белоруски земљопоседници-католици, у чијим рукама је било материјално благостање сељака и који су на њих вршили велики морални утицај, у многим случајевима су потискивали жељу народа да напусти унију и пређе у православље;²⁹

Треће, обичне вернике у Белорусији почетком XIX века карактерише друштвена неразвијеност. Нису разумели верска питања, били су склони обредности својственој свим источним Словенима, у унији су видели своју завичајну црквену старину – обред очева и дедова. Нису разумели зашто је било потребно мењати било шта у њиховом уобичајеном верском животу. Штавише, испоставило се да су промене на које су позивали православни мисионари и званичници руске владе повезане са негодовањем владајућег католичког племства у покрајини, чију моћ руске власти нису поткопале.

Дакле, у раним годинама XIX века унијатско становништво унутар Руског царства било је углавном концентрисано у Белорусији

---

28 Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. 1649–1825: в 45 т. / под ред. М.М. Сперанского. Санкт-Петербург : Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830.– Т. 23. – №17199. – С. 509–511.

29 Об этом см., например : Рункевич, С.Г. История Минской архиепископии (1793–1832) / С.Г. Рункевич. – СПб. : Типография А. Катанского и К^о, 1893. – 622 с.

– око 1.500.000 људи. У православним епархијама које су тада деловале у белоруским земљама било је око 600.000 верника.

Ове бројке, на први поглед, указују да су православни у конфесионалној структури белоруског друштва на почетку XIX века били су мањина, а преци модерних Белоруса били су учвршћени унијом, што нам омогућава да говоримо о унији као о вери која је допринела националном самоопредељењу Белоруса. Многи белоруски историчари изводе такав површан закључак. Међутим, они не узимају у обзир две околности:

Прво, територију савремене Белорусије пресецала је конфесионална граница отприлике од тачке на граници између савремених Витебске и Могилевске области преко источних округа савремене Минске области до Пинска. Православно становништво било је концентрисано на истоку и југоистоку Белорусије. Североисток, западни део центра, запад и југозапад Белорусије били су региони компактног насељавања унијата. Као резултат тога, унијати и православни постојали су одвојено једни од других. На пример, у Гродненској губернији, која је окупирана у XIX веку територије савремене Гродненске и већине Брестске области, деловале су само 4 православне парохије - у Бресту, Бељску, Заблудову и Дрогичину, па чак и оне су служиле војску и чиновнике.³⁰ Развијена ситуација у првој трећини XIX века је за белоруски народ носила очигледну претњу верске и културне поделе, пример који нам је пред очима - Запад и Исток модерне Украјине. Етногенеза Белоруса крајем XIX века и стварање белоруске националне државности у СССР-у у XX веку у таквим околностима била би немогућа.

Друго, заблуда је да је унија била способна да постане духовни темељ за настанак белоруске нације на територији на којој је бројчано доминирала. Чињеница је да је унија била беспомоћна пред латинским прозелитизмом, као и процесима полонизације и латинизације црквеног живота Белоруса. О опасности за унију од латинског прозелитизма сведочи

30 Корчинский, И., священник. Столетие Гродненской губернии // Гродненские Епархиальные ведомости. – 1902. – № 2. – С. 5.

чињеница да је од 1805. до 1828. године, упркос законској забрани³¹ коју је више пута понављала руска влада, најмање 200.000 верника³² прешло из уније у католичке цркве. Као резултат тога, током ових година дошло је до врло незнатног повећања броја унијата. Заузврат, латинизација црквеног живота Белоруса и колонизација белоруског унијатског свештенства довела је унију до асимилације од стране Пољског католичанства и прерођавање Белоруса-унијата у такозване „католичке Пољаке“. Неки белоруски научници покушавају да докажу да православни историчари преувеличавају степен опасности асимилације уније од стране католичанства латинског обреда. Међутим, како објаснити чињеницу да је у забелешци упућеној грофу З.Г. Чернишеву, од 2. јула 1805. године, поглавар унијата унутар Руског царства, архиепископ Ираклиј (Лисовски), директно је затражио од овог великодостојника да скрене пажњу цару на проблем спасавања унијата од Латина.³³ Чернишев је у писму цару Александру I писао да га је Лисовски молио „да пружи унијатима праведну заштиту“.³⁴ Треба замислити степен трагедије и безнадежности околности које су били потребни да натерају католичког унијатског епископа да моли православној власти да заштити његову паству од католичке хијерархије латинског обреда. А ово је само једна мала чињеница, која сведочи о катастрофалној немоћи уније пред латинизмом на почетку XIX века, а таквих је много.

Осим тога, унија, измучена кризним појавама које су се нагомилавале још од времена Пољско-литванске заједнице, није имала ни материјална средства, ни организационе ресурсе, ни интелектуални потенцијал да се бави културним пројектом

---

31 Ове забране, у спрези са захтевима за латинско свештенство, ни на који начин не ометају слободу савести унијатског становништва, поновљене су 1803, 1804, 1806, 1807, 1810. године.. [Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею: в 39 т. – Вильна : Типография А.Г. Сыркина, 1889. – Т. 16 : Документы, относящиеся к истории церковной Унии в России. – 704 с.С. 36–37, 39–41,41–42, 78, 82, 90, 98–99]

32 Бобровский, П.О. Русская Греко-Униатская церковь в царствование императора Александра I. Историческое исследование по архивным документам П.О. Бобровского / П.О. Бобровский. – Санкт-Петербург : Типография В.С. Балашева, 1890. – 394 с. – С. 163–164.

РГИА. Ф. 797. Оп. 6. Д. 22303. Л. 26–27.

33 РГИА. Ф. 797. Оп. 6. Д. 22303. Л. 26–27.

34 Там же. Л. 28 об.

белоруског националног устројства. Такав пројекат, заправо, тада није постојао, а није ни могао постојати, будући да су Белоруси били лишени културно-формирајуће елите друштва – племства. Једина група унијатског свештенства која је поседовала одређену културну снагу било је базилијанско монаштво. У готово сваком манастиру Базилијани су, по правилу, држали мале основне „школе” у којима је световна омладина могла да добија основно образовање. Али чланови Базилијанског реда били су присталице спајања Уније и католичанства латинског обреда. 2/3 Базилијана у првој трећини XIX века били су пореклом из католичког племства³⁵ и, сходно томе, родољуби Пољске. Матуранти базилијанских школа сматрали су пољски језик и пољску културу својим, а све руско сматрали су заосталим и мањкавим. Базилијани се нису бавили формирањем белоруске културне елите. Дакле, унија није, нити је могла, допринети расту белоруског националног идентитета. До краја XVIII и у XIX веку она је у потпуности представљала тло за раст и јачање пољског католичанства, цивилизацијску псевдоморфозу и, као последицу, инструмент за однарођавање западноруског становништва.

Отуда постаје јасан значај раскида Брестске уније за белоруски народ. Она, која је завршена у Белорусији на Полотском сабору уједињења 1839. године, зауставила је процес укључивања Белоруса у Пољску цркву, духовно и културно ујединила Белорусе, разоривши, прилично очљиву на географској карти, верску и културну границу која је раздвајала народ. Белоруси су се 1839. ослободили опсесивне романизације, полонизације и пропаганде русофобије, вратили се у руски историјски и културни свет, у коме се нису осећали као људи другог реда, као што је то био случај у Пољско-литванској заједници, и у коме су добили прилику да негују свој идентитет. Као резултат

---

35 Посета 37 базилијанских манастира архимандрита Јосафата (Жарског) 1832. године открила је да су, и након дозволе 1828. године да се унијатски монаси који су ступили у ред из латинског обреда слободно врате латинству, у многим манастирима староседеоци унијатског обреда били мањина. На пример, у Витебском манастиру 11 монаха били су Латини (РГИА. Ф. 824. Оп. 2. Д. 213. Обзорение важнейших Базилианских монастырей произведенное по Высочайшему повелению членом Коллегии Греко-унитской Архимандритом Иосафатом Жарским. Л. 2); у Березветском, од 9 монаха, 4 су припадала римском обреду (Исто Л. 4); у Борунском од 11 - 7 (Исто Л. 5); у Виленском од 14 - 9 (Исто Л. 7) итд.

тога, православни Белоруси се нису растворили у Великорусском мору. Након одбијања уније увидели су своје посебно место у структури сверуског јединства. Једноставно речено, Белоруси и њихови потомци, поново уједињени са православљем, развили су свој етнички белоруски идентитет. Али они Белоруси, који су прешли из уније у католичке цркве, и њихови потомци почели су да себе сматрају делом пољског народа.

Тако је укидање уније 1839. године постало полазна тачка за формирање модерног белоруског националног идентитета, развој изворне белоруске културе и настанак модерне белоруске државности. Полотски сабор - није трагедија Белоруса, како сада покушавају да је представе, већ њихов спас на ивици понора историјског заборавља. „По нашем мишљењу“, пише познати белоруски политиколог професор В. А. Мељник, „у периоду придруживања Беле Русије Руском царству припремљени су етнички, друштвени, економски, политички и духовни предуслови за формирање стварне белоруске или, тачније, националне белоруске државности.“³⁶ Овде је потребно разјаснити: етнички, друштвени, политички и духовни предуслови савремене белоруске државности нису могли настати без поновног уједињења унијата, које се догодило у Полотској саборној цркви 1839. године. Ово је трајни значај престанка Брестске црквене уније у историјској судбини белоруског народа.

Тако је престанак Брестске црквене уније у границама Руског царства, који је трајао од 1780. до 1875. године, завршио дуг период поделе Руске православне цркве, започет средином XV века. Укидање уније није било без губитака за православље и добитака за католицизам. Више од 1.700.000 унијата, који су одлучили да се не врате православној вери, плод су историјске актуализације идеје црквене уније у западноруским земљама. Међутим, скоро 3.700.000 унијата поново сједињених са православљем – сведочанство је о духовној снази православне вере и душевној чврстости белоруског и украјинског народа, који су успели да сачувају свој руски идентитет и православни

---

36 Мељник, В.А. Республика Беларусь: власть, политика, идеология: Практическая политология / А.В. Мељник. – Мн.: «Тесей», 2000. 2-е изд., исправ. и доп. – 240 с., С. 183.

светоназор у крајње неповољним условима неколико векова под окриљем уније. Поновно уједињење западноруских унијата са православљем за више од 150 година, до 1991. године, обезбедило је политичку интеграцију свих руских територија. За белоруски народ то је од трајног значаја. Без уједињења Белоруса православном вером, без заустављања процеса апсорпције њиховог црквеног живота пољским католичанством и елиминисања притиска на њих од полонизма, чему је допринела унија, развој белоруске културе, формирање белоруског националног идентитета и изградња модерне белоруске државности не би била могућа.

Схватање смисла укидања Брестске црквене уније у границама Руског царства крајем XVIII и XIX века наводи на општи закључак о вредности канонског јединства Руске Православне Цркве и сверуског јединства сједињеног са њом. Без првог не може бити другог, ма какве политичке облике оно имао. О томе сведочи богато руско искуство подела, њиховог лечења и превазилажења њихових последица.

С руског превела Татјана Вучинић-Маљевић

Протоиерей Александр Романчук

**ЗНАЧЕНИИ УПРАЗДНЕНИЯ БРЕСТСКОЙ
ЦЕРКОВНОЙ УНИИ В ПРЕДЕЛАХ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ДЛЯ
РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ И
БЕЛОРУССКОГО НАРОДА.**

Аннотация

Статья посвящена раскрытию тех аспектов значения упразднения Брестской церковной унии в границах Российской империи с 1780 по 1875 г., осмысление которых продолжает оставаться

актуальным для исторической и церковно-исторической науки. Делаются выводы о том, что: 1) Воссоединение униатов с православными завершило многовековой период истории Русского Православия, который можно характеризовать как эпоху разделения. Формально каноническое разделение Русской Православной Церкви, сложившееся в середине XV в., было преодолено в конце XVII в., когда в 1686 г. православные Речи Посполитой вошли в состав Московского Патриархата. А вот следствие канонического разделения – разделение западнорусского населения на православных и униатов, было преодолено только в 1875 г., когда к православному вероисповеданию вернулись 250 000 холмских униатов; 2) По итогам воссоединения униатов с православными бóльшая часть белорусско-украинского населения вернулась на православный путь ко спасению, к своим духовным истокам. Это освободило западнорусов от прививки чуждой для них западнохристианской формы духовности и польской культуры, послужило развитию естественных для народа православных форм религиозности во второй половине XIX в., следствием чего стало возможным развитие самобытных белорусской и украинской культур, как изводов общерусской культуры; 3) Воссоединение белорусско-украинских униатов с православными стало одним из самых значительных, если не сказать самым значительным, достижением Российской империи на присоединенных от Польши землях. Без этого события прочная всесторонняя интеграция западнорусских территорий с великорусскими губерниями была бы невозможна; 4) Прекращение действия Брестской унии остановило процесс вовлечения белорусов в Польский Костел, духовно и культурно объединило белорусов, разрушив вполне прослеживаемую на географической карте религиозно-культурную границу, разделявшую народ. В 1839 г. белорусы избавились от

навязчивой латинизации, полонизации и пропаганды русофобии, вернулись в русский историко-культурный мир, в котором они не чувствовали себя людьми второго сорта, как было в Речи Посполитой, в котором они получили возможность культивировать свою самобытность.

Ключевые слова: православие, католичество, Брестская церковная уния, воссоединение, упразднение, Белоруссия, белорусский народ, западноруссы.

ЛИТЕРАТУРА

Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею: в 39 т. – Вильна : Типография А.Г. Сыркина, 1889. – Т. 16 : Документы, относящиеся к истории церковной Унии в России. – 704 с.

Бендин, А.Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А.Ю. Бендин. – Минск: БГУ, 2010. – 439 с.: ил.

Бобровский, П.О. Русская Греко-Униатская церковь в царствование императора Александра I. Историческое исследование по архивным документам П.О. Бобровского / П.О. Бобровский. – Санкт-Петербург : Типография В.С. Балашева, 1890. – 394 с.

Буглаков, М., священник. Преосвященный Георгий Конисский, Архиепископ Могилевский / священник М. Булгаков. – Минск : «Виноград», 2000. – 656 с.

Записка об упразднение греко-униатских монастырей в Западной России 28 февраля 1828 года // Русская старина. – 1870. – 2 изд. – Т.1. – С. 517–538.

Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора Святейшего Синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1875 год. Санкт-Петербург : В Синодальной типографии, 1876. – 283 с. (Приложения. – 125 с.).

Иосиф, (Семашко), митрополит. Записки Иосифа митрополита Литовского, изданные Императорскою Академиею Наук по завещанию автора: в 3 т. / митрополит Иосиф (Семашко). – Санкт-Петербург : Типография императорской Академии Наук, 1883.

Корчинский, И., священник. Столетие Гродненской губернии / священник И. Корчинский // Гродненские Епархиальные ведомости. – 1902. – № 2. – С. 5.

Марозава, С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596-1839 гады) / С.В. Марозава; пад навук. рэд. У.М. Конана. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 352 с.

Мельник, В.А. Республика Беларусь: власть, политика, идеология: Практическая политология. 2-е изд., исправ. и доп. / А.В. Мельник. – Мн. : «Тесей», 2000. – 240 с.

Миронов, Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII–начало XX в.): в 2 т. – 3-е изд., испр., доп. / Б.Н. Миронов. – Т. 1. Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. – СПб. : «Дмитрий Буланин», 2003. – 549 с.

Пирлинг, П. Россия и папский престол / П. Пирлинг; пер. с франц. В.П. Потемкина. – Москва : Печатня А.Л. Будю, 1912. – Кн. I: Русские и Флорентийский собор. – 452 с.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. 1649–1825: в 45 т. / под ред. М.М. Сперанского. – Т. 23. – Санкт-Петербург : Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830.

Пыпин, А.Н. История русской этнографии / А.Н. Пыпин. – Минск: БелЭн, 2005. – 256 с.

РГИА. Ф. 796. Оп. 62. Д. 217. По определению Синода, о затребовании от синодального члена, Псковского архиепископа Иннокентия и Могилевского епископа Георгия ведомостей о количестве униатских церквей, ставших православными в их епархиях и уездах и о количестве православных церковнослужителей в этих церквях.

РГИА. Ф. 797. Оп. 16. Д. 38385. О сообщении в Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий сведений о числе присоединившихся Униатов в Западных Губерниях.

РГИА. Ф. 797. Оп. 6. Д. 22303. По отношению Полоцкого архиепископа Лисовского, о делаемых латинским духовенством униатскому притеснениях.

РГИА. – Фонд 797. – Оп. 87. – Д. 18. Рапорты камергера Скрипицына по обозрению им грекоунитской епархии.

РГИА. Ф. 824. Оп. 2. Д. 213. Обзорение важнейших Базилианских монастырей произведенное по Высочайшему повелению членом Коллегии Греко-унитской Архимандритом Иосафатом Жарским.

Романчук, А., протоиерей. Динамика численности униатов в пределах Российской империи с 1772 по 1839 г. / протоиерей А. Романчук // Молодеченская епархия. Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://molod-eparchy.by/ru/home/item/3952-dinamika-chislennosti-uniatov-v-predelakh-rossijskoj-imperii-s-1772-po-1839-g>. – Дата доступа : 28. 01. 2019.

Романчук, А., протоиерей. Митрополит Иосиф (Семашко): очерк жизни и церковно-общественной деятельности / протоиерей Александр Романчук. Москва–Минск : ИЗДАНИЕ Общества любителей церковной истории, 2018. – 443 с.

Романчук, А., протоиерей. К вопросу о преследованиях униатского духовенства в ходе общего воссоединения униатов с православными в 1839 году / протоиерей А. Романчук // сайт храма Избавительницы | церковь Жодино | Жодинское благочиние [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://izbavitelnica.by/mitropolit-iosif/к-вопросу-о-преследованиях-униатског> – Дата доступа : 10. 03. 2019.

Рункевич, С.Г. История Минской архиепископии (1793 – 1832) / С.Г. Рункевич. – СПб.:Типография А. Катанского и К°, 1893. – 622 с.

Могилевская епархия. Историко-статистическое описание. – Т. 1, вып. 2, ч. 2. Могилев: Скоропечатня и литография Ш. Фридланда. – 382 с.

Kołbuk, W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku / W. Kołbuk. – Lublin : Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 1998. – 460 s. – S. 50.

Філатава, А. Палітыка царскага ўраду ў адносінах да уніяцкай царквы (1772–1838) / А. Філатава // Брэсцкай царкоўнай уніі – 400 : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Брэст, 8–9 кастрычніка 1996 г. / рэд. А.А. Акінчыц. – Брэст : БрДУ, 1997. – С. 84–88.

Mironowicz, A. Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku / A. Mironowicz. – Białystok: Wydawnictwo uniwersytetu w Białymstoku, 2008. – 351 s.

Radwan, M. Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim 1796–1839 / M. Radwan. – Roma; Lublin : Polski instytut kultury chrześcijańskiej, 2001. – 504 s.